

Волинський інститут економіки та менеджменту

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ НА ВОЛИНІ

Анотація. Наведено низку причин, якими зумовлена потреба дослідження розвитку вищої освіти на Волині, надання освітніх послуг навчальними закладами різних рівнів акредитації та за напрямками підготовки, подано трактування „ринок освітніх послуг” та його характерні особливості. Освіта, а саме отримані знання, вміння та навички їх успішно та ефективно реалізовувати, формує конкурентноспроможного учасника ринку.

Ключові слова: освіта, освітня послуга, ринок освітніх послуг, вищі навчальні заклади (ВНЗ).

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки та жорсткої конкуренції важливо не лише надавати „соціальний багаж” знань, а й готувати студентів до життя, формувати ринкову ментальність. Це вимагає якості отриманих знань випускниками навчального закладу, які відповідають виробленим державою стандартам. Відповідність навчальних закладів, яка забезпечується ліцензуванням й акредитацією дозволить студентству зорієнтуватись серед великої кількості нещодавно створених освітніх установ недержавної форми власності. Окрім того реформування освітньої системи України має на меті наблизити її до європейських стандартів, зробити наш диплом „ліквідним”.

За ринковою системою економіки кожна організація, кожне підприємство повинні створювати потрібний суспільству товар у вигляді матеріальних благ чи послуг, інакше немає сенсу в їх існуванні. Освітня галузь економіки створює товар у вигляді знань, умінь і навичок, які опановують випускники, створює громадянина, спеціаліста.

Особливість освітньої галузі економіки полягає в забезпеченні спеціалістами, тобто в ній існує галузь знань, яка піклується про кадри, що повинні розвивати, накопичувати знання з окремих галузей наук.

Розвиток ринку освітніх послуг досить актуальна тема, адже ринок освітніх послуг є важливою ланкою у забезпеченні функціонування інфраструктури національного ринку, оскільки освітня галузь обслуговує всі галузі господарства і знань.

Забезпечення фахівцями організацій та підприємств, здійснюється шляхом їх підготовки чи перекваліфікації вищими

зкладами освіти різного рівня акредитації. Обрана тема актуальна ще й тим, що Україна задекларувала свій вхід до Болонського процесу.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення різних питань розвитку вищої освіти, освітянської галузі та розвитку освітніх послуг знайшло відображення в працях українських та закордонних вчених Ф.Котлера, А. Сміт, Ж.-Ж. Ламбен, Є.В. Песоцької, Є.В. Майдебури та інших. Питанням соціально-економічного розвитку ринку освітніх послуг присвячено велику кількість наукових досліджень вітчизняних та російських учених, таких як В.В. Астахов, О.А. Крат, І.Л. Решетнікова, О.М. Ніколаєва, О.В. Сигінова, В.П. Щетинин, Е.Н. Попов, Д.С. Касянова та інші. Загальні проблеми освітянської галузі, економіки вищої освіти та розвитку освітніх послуг відображені в працях українських та закордонних вчених А.П. Румянцева, Ю.В. Коваленко, Л.І. Ушакової, С.В. Мочерного, Е.Н. Попова, Н.В. Яновської, А.А. Бравермана, А.І. Галагана, В.Н. Зотова, О.В. Сагинової та інших. Розв'язанню проблеми вищої освіти засобами маркетингу свої праці присвятили Т.Є. Оболевська, А.П. Панкрухін, А.Г.Загородній.

Проте аналіз стану і ступеня наукової розробленості досліджуваної проблеми показує, що, незважаючи на наявність великої кількості робіт вітчизняних і закордонних авторів, присвячених загальним і окремим аспектам дослідження ринку освітніх послуг, у них відсутній цілісний, системний виклад особливостей застосування ринкових методів на ринку освітніх послуг і є лише першими кроками на шляху дослідження питання функціонування та розвитку ринку освітніх послуг. Тому роботи, що присвячені дослідженню даної проблеми, є досить актуальними.

Постановка завдання.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку ринку освітніх послуг на Волині.

У зв'язку з вищевикладеним, досягнення поставленої мети передбачає постановку та вирішення таких завдань:

- 1) проведення аналітичного дослідження стану розвитку ринку освітніх послуг на Волині;
- 2) формування пропозицій щодо розвитку освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. В умовах незалежності та розбудови Української держави надзвичайно велике значення має розвиток суспільного виробництва, яке знаходиться у прямій залежності від знань і умінь людей, що створюють матеріальні і духовні блага, це в свою чергу висуває більш високі вимоги до освіти.

Освіта - це система, що забезпечує передачу наукових знань, вмінь і навичок підростаючим поколінням і всьому населенню, що задовольняє їх потреби в освітніх послугах і професійній підготовці, а також формує відповідні естетичні оцінки і моральні правила поведінки в суспільстві [1].

Сьогодні багаті країни, усвідомлюючи, що інтелектуальний потенціал народу є найбільшим багатством держави, на потреби освітньої галузі економіки витрачають до 10% валового національного доходу. Витрачені ресурси на освіту окуповуються сторицею - підвищенням життєвого рівня народу за рахунок більш ефективного, розумного використання ресурсів держави. Підготовку фахівців здійснюють вищі навчальні заклади як державної так і недержавної форми власності, що створюють свого роду ринок освітніх послуг.

Розглядаючи ринок освітніх послуг, ми можемо визначити, що для нього характерно існування як виробників товару, так і споживачів, що притаманно для будь-якого ринку. Вища освіта – це послуга, яка перетворилася на товар специфічного характеру, що надається в певний період часу. Виробниками товару (освітньої послуги) є вищі навчальні заклади, а споживачами є всі громадяни, які отримують освіту. Цей товар близький до суспільного товару, оскільки одночасно споживається студентами колективно та порівну, задовольняючи суспільство загалом і одночасно близький до індивідуального товару, оскільки споживається індивідуально [2]. Особливістю ринку освітніх послуг є те, що він може бути тільки переданий, а не відданий назавжди споживачу, адже передаються тільки права на користування знаннями і кількість людей, що ними володіють може бути великою. Ще однією особливістю освітньої послуги є те, що її якість залежить не лише від виробника (вищого навчального закладу), а й від індивідуального споживача (студента). Специфіка освітньої послуги як товару в тому, що користь від нього отримує – індивід, який споживає цей товар, підприємство, що наймає кваліфікованого спеціаліста, держава за рахунок підвищення конкурентоспроможності національної економіки і суспільство загалом [3].

Зміст терміну „ринок освітніх послуг” найбільш виразно і повно подав В.П. Щетинін: „Ринок освітніх послуг представляє собою систему економічних відносин з приводу їх купівлі-продажу. Як і для любого ринку, тут обов'язкові три складові: покупець, продавець і специфічний товар. Кожен із них зв'язаний категоріями попиту, пропозиції і ціни. По характеру реалізуемого продукту цей ринок

безпосередньо відноситься до ринку послуг, але він тісно зв'язаний й взаємодіє з іншими ринками: робочої сили, інформації, товарів народного споживання і т.п.

Разом з тим ринок освітніх послуг специфічний, що зумовлений особливостями системи освіти як важливою галуззю народного господарства і виробництва в ній інтелектуальних продуктів, призначених для задоволення багатьох культурних потреб населення, відтворення і розвитку народного потенціалу суспільства” [4].

На думку А.П. Румянцева, Ю.О. Коваленко ринок освітніх послуг являє собою сферу обігу або систему економічних відносин з приводу купівлі - продажу освітніх послуг. Для цього виду ринку обов'язкові три компоненти: покупець, продавець і товар. Кожен з них пов'язаний з категоріями попиту, пропозиції і ціни [1].

Розглядаючи ринок освітніх послуг, необхідно вказати, що вони собою представляють. Ми погоджуємося з думкою В.П. Щетиніна, що освітні послуги – є сукупність знань, інформації, вмінь і навиків, які використовуються для задоволення потреб людини, суспільства і держави. Ці послуги в першу чергу забезпечують реалізацію пізнавальних інтересів тих, хто навчається, створюють умови для їх самовизначення, для розвитку в людині істотно людського. Можна сказати, що освітні послуги безпосередньо беруть участь у відтворенні різних людських здібностей до праці і повнокровного життя”[4].

Аналіз вітчизняної і зарубіжної літератури, а також періодичних видань показав, що серед дослідників, що вивчають цю проблему, відсутня єдина думка з приводу того, що ж вважати ринком освітніх послуг.

Одна з найсерйозніших перешкод на шляху розвитку вищої школи – відсутність тісної інтеграції науки і навчального процесу, особливо у вузах, що готують спеціалістів для нових і авангардних технологій, наукомістких підприємств. Відставання від вироблених в світі нових взаємовідносин науки і освіти багато в чому пояснюється тим, що екстенсивна економіка не вимагала високої якості спеціаліста.

Освіта є галуззю, в якій суттєву роль відіграє фактор асиметричності інформації: споживачеві складно об'єктивно оцінити якість продукту, який йому пропонують, тому гранично важливу роль відіграють об'єктивні сигнали якості. Невідчутність самої послуги зумовлює необхідність формалізації найбільш значимих для споживача параметрів для забезпечення відчутності самої послуги (використання освітніх стандартів, навчальних планів і програм, дипломів та сертифікатів тощо). Забезпечити якість освіти – означає

зробити вищий навчальний заклад престижним, адже вища освіта в Україні все гостріше відчуває тиск ринку праці, що ставить більш жорсткі вимоги до асортименту вищого навчального закладу, диплом якого подає випускник потенційному роботодавцю. Випускник престижного закладу вже за визначенням займає більш вигідні позиції на ринку праці [5]

Вагомим показником якості спеціаліста вищої кваліфікації є звернення до духовності, до загальнолюдських цінностей, до багатства світової культури. Життя пред'явило справедливий рахунок кожному спеціалісту – не замикається в рамках “професійного кретинізму”. Гуманізація всієї вищої освіти стала невідкладним завданням вже нинішнього дня.

Соціологічний аналіз проблем розвитку освіти підтверджує, що освіта виступає як інтегральна, узагальнююча цінність духовної культури. Поряд з політичною і правовою культурою освіта формує естетичні та духовні риси особистості у нерозривному зв'язку з життям суспільства.

Розбудова державності України, відродження й культурних здобутків у поєднанні із загальноцивілізаційними процесами розвитку ставлять проблеми освіти на вищий щабель. Вона повинна стати провідним національним пріоритетом, бо держава та нація без сучасної освітянської системи позбавлені майбутнього, нездатні до відтворення культурних цінностей, забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку економічних та інтелектуальних ресурсів, відновлення та збереження демократичних інститутів.

Для сучасної України освіта має стати умовою й одним з гарантів забезпечення історичного переходу нації до нового демократичного зі соціально орієнтованою ринковою економікою суспільства, завдяки інтелектуальній енергії та відродженим моральним орієнтирам. Крім того, міжнародний досвід свідчить, що освіта не тільки сприяє збереженню культурних цінностей та соціальним змінам, пов'язаним з втіленням науково-технологічних досягнень та оновлення знання, а й сприймається передовим людством як капіталовкладення, що принесе винагороду в майбутньому.

Освіта в Україні наблизилася до запропонованої Болонською декларацією системи, яка заснована на двох основних циклах – поступеному (бакалаврат тривалістю не менше 3-х років) і післяступеному (магістеріум). При цьому ступінь, присуджуваний

після першого циклу, за Болонською Декларацією, також повинен “бути затребуваний на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня” [6] - тому ступінь бакалавр в Україні є і повинен залишитися саме освітньо - кваліфікаційним рівнем.

За останні роки відбулися значні зміни в розвитку вищої освіти як на Україні, так і на Волині. Свідчення того, що вищі навчальні заклади адаптувалися до сучасних складних умов є відкриття вищими навчальними закладами нових спеціальностей, створення нових факультетів, збільшення контингенту студентів. Стрімкий розвиток мережі недержавних вузів в Україні призвів до надзвичайно швидкого збільшення студентського контингенту. Крім того в країні сьогодні відсутні економічні передумови, які б регулювали потребу населення у здобутті вищої освіти й можливість отримати роботу за спеціальністю. Для того, щоб підвищити рівень працевлаштування фахівців з вищою освітою, і зокрема випускників вищих навчальних закладів, необхідно забезпечити взаємозв'язок ринку освітніх послуг й ринку праці, створити систему інформування абітурієнтів, студентів, випускників і роботодавців про стан, характер та перспективи розвитку ринків освітніх послуг й ринку праці.

Слід зазначити, що ринок освітніх послуг і праці стають тісно взаємозв'язаними в умовах «економіки знань» і генерації знань в інноваційній економіці, створюючи нероздільну тріаду ринків: ринок знань, ринок послуг, ринок праці.

Однією із характерних ознак розвитку державного сектора освітніх послуг є збільшення частини платних освітніх послуг. До яких відносяться: плата за додаткові освітні послуги, курси з додатковою оплатою предметів, платне навчання студентів у середніх і вищих навчальних закладах понад конкурсного набору. На сьогодні зростає роль регіональної підготовки спеціалістів з вищою освітою. Збільшується кількість регіональних вищих навчальних закладів різних форм власності. Виникає багато нових вузів з невеликою кількістю студентів, що свідчить про зменшення навантаження чисельності студентів на вищі навчальні заклади. Більшість з нещодавно відкритих вузів – профільні, завдяки ринковому механізму дії закону відповідності попиту та пропозиції. Виокремлюються тенденції скорочення вечірньої форми навчання на користь денної й заочної та загального скорочення пропорції основного професорсько-викладацького складу. Отже, особливістю теперішнього періоду є те, що кожна область готує кадри з вищою освітою переважно для себе.

Вищі навчальні заклади в Україні сьогодні - це 951 вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та формою власності. Серед них 345 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації та 606 – I-II рівнів акредитації. Порівняно з 1999 роком спостерігається тенденція до зменшення кількості навчальних закладів I-II рівнів акредитації, а саме на 12%, проте заклади III-IV рівнів акредитації збільшилися – на 5 %. [7]. Значно зросла чисельність студентів і на початок 2004/2005 навчального року їх кількість в розрахунку на 10 тис. населення становить 545 осіб, в тому числі 429 осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, та 116 осіб – I-II рівнів акредитації.

Вища освіта стала для молоді більш доступною. Збережено тенденцію щодо збільшення обсягів державного замовлення. У порівнянні з 2003 роком темпи приросту обсягів державного замовлення у 2004 році становлять: на підготовку молодшого спеціаліста – 1,5 відсотка, бакалаврів – 3,6 відсотка, магістрів – майже на 65 відсотків [8]

Проте, за даними про працевлаштування випускників вищих навчальних закладів України, у 2000 р. порівняно з 1999 р. не лише істотно збільшився випуск спеціалістів з вищою освітою (на 32,3 тис. осіб, або на 8,3 %), а й збільшилася кількість випускників, що отримали направлення на роботу (на 6,7 тис. осіб, або 4,3 %), зросла потреба у працівниках для заміщення вакантних посад службовців (на 3,7 тис. осіб, або на 28,9 %) і зменшилася чисельність безробітних випускників ВНЗ, зареєстрованих у службі зайнятості. Хоча кількість випускників, що отримали направлення на роботу і зросла, їх частка у загальному випуску спеціалістів не лише є низькою, але і зменшилася від 40,4 до 38,9 %. Зі спеціалістів, які навчалися за рахунок державного замовлення, направлення на роботу отримали лише 63,1%. Ці цифри ілюструють дві важливі проблеми: перша - невисокі можливості працевлаштування висококваліфікованих молодих спеціалістів за здобутою професією, друга - надлишкова (стосовно сучасних поточних потреб) підготовка за державним замовленням [9]. Станом на 1 січня 2002 року заявлена потреба підприємств становила 24,2 тисяч службовців, в той же час вищими навчальними закладами у 2001 році було випущено близько 460 тисяч осіб [10]. Це свідчить про те, що чисельність випускників вищих навчальних закладів значно перевищує потреби підприємств, організацій установ. Сьогодні направлення на роботу на отримали 38,0% випускників ВНЗ I-II рівнів акредитації та 28,2%- III-IV рівнів акредитації [7].

Також за останні роки відбулися значні зміни в розвитку вищої освіти у Волинській області. Враховуючи філіали ВУЗів на Волині, кількість закладів освіти недержавної форми власності зросла за рахунок появи вищих навчальних закладів на 75%, із них, кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації зросла на 22%, а III-IV рівнів акредитації на - 53% [11]. За роки, що аналізуються, спостерігається тенденція до збільшення чисельності студентів у ВУЗах III-IV рівнів акредитації на 6 тис. осіб і зменшення кількості студентів у ВНЗ I-II рівнів на 1 тис. (табл. 1).

Таблиця 1

Заклади освіти за формою навчання на Волині (на початок навчального року) із 2000 – по 2006 роки [11]

Показники	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005	2005/ 2006
ВНЗ I-II рівнів акредитації*	15	15	15	14	15	14
ВНЗ III-IV рівнів акредитації*	3	3	3	4	4	4
Всього закладів	18	18	18	18	19	18
Всього навчалось, тис. осіб у ВНЗ:						
I-II рівнів акредитації **	10,7	11,6	12,3	12,1	11,9*	11,0
III-IV рівнів акредитації **	18,1	18,9	19,1	21,0	20,5*	24,0
Осіб у розрахунку на 10000 жителів						
I-II рівнів акредитації	97	101	109	117	115	114
III-IV рівнів акредитації	107	172	178	181	179	180

*- Без урахування філіалів ВУЗів

** - З урахуванням денних відділень філіалів ВУЗів.

Розвиток ринкових відносин та капіталізація сфери послуг спричинили умови, в яких кінцевий споживач одержав змогу вибору не лише фаху підготовки чи рівня, але й умов навчання, що передусім диктувались самою установою надання освітніх послуг.

Державні заклади освіти не спроможні були на той час надати усім бажаючим у повному обсязі відповідної якості та за оптимальної ціни послуг. Це, власне, стало поштовхом до появи на ринку приватних закладів освіти. Співвідношення кількості державних та приватних закладів освіти представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл вищих навчальних закладів Волині I-IV рівнів акредитації за формою власності протягом 2000 – 2006 років [11]

Заклади освіти	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005	2005/ 2006
ВНЗ I-II р. а. - державної - недержавної	1 12	3 12	3 10	5 9	5 10	5 9
III-IV р. а. - державної - недержавної	2 1	2 1	2 1	2 2	2 2	2 2

В даний час ринок освітніх послуг України знаходяться в стадії становлення та вдосконалення. Перший досвід показує, що в його розвитку мають місце елементи стихійності, некерованості, недостатнім є державне регулювання в цій важливій сфері. Існує ряд не вирішених проблем економічного та організаційно-правового характеру, які гальмують розвиток недержавного сектору освіти. Вони чекають комплексного вирішення, потребують наукової розробки. До числа таких проблем, зокрема, належать вдосконалення фінансово-кредитного механізму функціонування ринку послуг освіти, оптимізація існуючої мережі освітніх закладів, здійснення організаційно-правових заходів для інтеграції освітньої системи України в європейський освітній простір шляхом приєднання до Болонського процесу [12, с.195].

Висновки з даного дослідження.

Аналізуючи стан розвитку ринку освітніх послуг необхідно зазначити, що:

- 1) з 2003/2006 роки існує певна стабільність в розвитку освітніх закладів;
- 2) чисельність студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за період що розглядався значно збільшилась;
- 3) вільно співіснують державна та недержавна форми вищої освіти, у конкурентній боротьбі та гармонічній єдності яких реально досягається високий рівень освіти;
- 4) на нашу думку кількість навчальних закладів оптимізується в зв'язку з входження України до Болонського процесу, так як ринок освітніх послуг є саморегульованою системою;
- 5) процес реформування системи вищої освіти на державному й регіональному рівнях скерувати на удосконалення управління економічною діяльністю системи вищої освіти, оптимізацію використання мікроекономічних факторів вищої освіти та прийняття

управлінських рішень адекватних соціально – економічним умовам [13].

Список літератури

1. Румянцев А.П, Коваленко Ю.О. Особливості надання освітніх послуг. // Маркетинг образовательных услуг: 2003.- № 1, с.25-31.
2. Рыбнов Е.И. Развитие системы высшего образования в период рыночных трансформаций: институциональный и кадровый аспект/СпбГАСУ. –Спб., 2001.-30с.
3. Лукашенко М. Рынок образовательных услуг//Высшее образование в России -2003. - №1 – С.40-50.
4. Щетинин В.П. Своеобразие российского рынка образовательных услуг//Мировая экономика и международные отношения.-1999.-№11.-С.127-134.
5. Тацій В. Кожний етап розвитку суспільства вимагає реформування системи освіти. Вища школа -2001. - №1, с.42-48.
6. Текст Болонської декларації <http://fir.usu.ru/> (матеріали Конференції).
7. Статистичний щорічник України за 2005 рік. Державний комітет статистики України. За ред. Осауленка О.Г.-К: Консультант, 2006.-575 с.
8. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, №13-14, 2005, с.3-9.
- 9.Грішнова О. Розвиток вищої освіти в Україні: тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення// Вища школа – 2001.- року № 2-3. – С.30.
10. Інформаційно - аналітичні матеріали до засідання колегії Міністерства освіти і науки України –К., 2003. 226 с.
11. Статистичний щорічник Волинської області за 2005 рік. Головне управління статистики у Волинській області. - Луцьк, 2006.- 584 с.
12. Уразов А.У., Бондар М.А.Ринок послуг освіти в умовах транзитивної економіки. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції ЖДУ імені Івана Франка/За заг. ред. Данилишина Б.М.- Житомир: Вид-во ЖДУ ім. і.Франка, 2006.- С.195-196.
13. Нові технології навчання: Наук.-метод. зб./ Кол. Авт.-К.: Наук.-метод. центр вищої школи, 2005. Вип.40.-279 с.